

В. М. Лазуренко

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ФЕРМЕРСТВА В РОЗВИТКУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ДОБУ НЕПУ

Проаналізовано політику держави щодо забезпечення українського села сільськогосподарськими машинами та знаряддями. Зосереджено увагу на участі фермерських господарств у поліпшенні матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: *техніка, знаряддя, селянство, машинопостачання, сільське господарство, реманент.*

It was analyzed the politic of the state concerning to the supply with agricultural machines and implements the Ukrainian village and the participation of the farming in their buying. The author concentrated particular attention on the farming participation in the improvement of material and technical supply of the farming.

Key words: *equipment, agricultural implements, peasantry, supply with agricultural machines, agriculture, agricultural implements.*

Занепад інвентарного оснащення селянських господарств за період війни та революції, що тривав і на початку 1920-х рр., створив несприятливі обставини для підвищення виробничої культури, а отже, і для продуктивності сільського господарства. З економічного погляду, країні потрібно було передусім подолати кризу в сільському господарстві, відбудувати його, а для цього необхідно було вжити комплекс заходів із реконструкції матеріально-технічної бази селянських господарств.

У свій час до порушеної нами проблеми зверталися В. Качинський, М. Гуревич, А. Морозов, В. Калініченко [1]. Сучасні можливості дослідників у доступі до джерел дають змогу висвітлити раніше маловідомі сюжети окресленої проблеми.

У цей період машинопостачання села початково перебувало в руках Наркомзему (Техноснаб) і Наркомпроду [2, 16–17]. Залежно від надходження, сільськогосподарські машини внутрішнього й закордонного виробництва розподіляли на місцях через наявні машинно-торговельні організації.

Водночас посилено відбувався ліквідаційний розпродаж старих запасів численних складів сільськогосподарських машин і знарядь різних державних та громадських закладів (військової, робкопи, Главриба, ЄПО, губторги та інші), що, однак, не мало нічого спільного з централізованим машинопостачанням. Це створювало на ринку таку кон'юнктуру, за якої відновлювальні ціни держзаводів у 2-3 рази переважали ліквідаційні, природно, що їх стримано сприймало селянство і в урожайних районах.

Для належного насичення селянських господарств України знаряддями виробництва потрібно було 300 млн. крб. золотом (за цінами 1913 р.). Проте на початку 1920 рр. науковці оцінювали попит на техніку для сільського господарства в розмірі лише 6 млн. крб. [3, 6–7]. Тобто селянство, з огляду на свою фінансово-економічну слабкість, було просто неспроможне придбати техніку й знаряддя для своїх господарств. За цих умов потрібна була дієва підтримка держави. Виникло замкнуте коло: селянство не могло купувати потрібні йому машини через свою

економічну слабкість, а відсутність машин і реманенту породжувала низьку продуктивність праці, отже, й економічну слабкість селянських господарств.

У пошуку виходу з цього складного становища 22 травня 1922 р. на сесії ВУЦВК був затверджений план заходів із відбудови сільського господарства республіки. У виступі Г. Петровського зазначено, що відбудова сільськогосподарського виробництва та його подальший розвиток можливі лише в тому разі, якщо будуть узгоджені в оптимальному співвідношенні основні елементи селянського господарства: земельна площа, виробничі кошти, трудові ресурси, агротехніка й організований ринок [4, 52].

Сесія ВУЦВК висловила за передання заводам сільськогосподарського машинобудування в Україні максимуму наявної сировини, продовольчих пайків для робітників, необхідних обігових коштів для негайного відновлення їхньої роботи [4, 54]. Невдовзі наступна постановою РНК УСРР від 12 червня 1922 р. «Про торгівлю сільськогосподарськими машинами й знаряддями» надала населенню, тобто селянству, право придбання складного сільськогосподарського реманенту [5, 574]. Отже, із середини 1922 р. були зроблені перші дієві кроки на шляху скасування конфіскаційних настроїв попередніх років і налагодження нормального постачання сільськогосподарського реманенту для села.

Відродження конкретного механізму сільськогосподарського машинопостачання в Україні розпочалося зі створенням спеціального машинно-торговельного акціонерного товариства «Село-Техніка», що сконцентрувало всі машини, які були на складах різних органів Наркомзему, та організувало сітку своїх контор і складів по всій Україні [2, 16–17]. У цілому для «Село-Техніки» 1922 р. був організаційним періодом, коли формувалися акціонерні капітали, центральний апарат і загальноукраїнська мережа контор, відділень, комісіонерств [6, 14].

Організація центрального й місцевого апарату товариства «Село-Техніка» і його подальша діяльність суттєвою мірою залежали від формування основного капіталу. Радянське керівництво запланувало передбачити для цих потреб 5 млн. крб. золотом, що й виконало через розміщення 100 тис. акцій. Також була затверджена підписка на акції, зокрема: від НКЗ – 20 тис. на суму 1 млн. крб., сільськогосподарської кооперації – 20 тис. на суму 0,5 млн. крб. [7, 85]. У такий спосіб були розміщені до 40 % акцій. До реалізації врожаю правління «Село-Техніки» передбачало розмістити загалом до 60 % випуску, а решту – до 1 січня 1923 р. [7, 86].

Спочатку місцевий апарат акціонерного товариства «Село-Техніка» у 1922 р. мав лише 4 базові склади у великих промислових центрах (Харків, Запоріжжя, Одеса й Київ), де й виготовляли сільськогосподарські машини. Проте належно розгорнути роботу вдалося тільки на перших трьох із них. До функцій базового складу належало приймання та розсилання товарів. Торговельний апарат становили 23 районні контори, розташовані переважно при залізничних вузлах і великих торговельних сільськогосподарських центрах. Своєю чергою при кожній райконторі були передбачені в середньому по 5 відділень. На липень 1922 р. були відкриті районні контори в Харкові, Одесі, Запоріжжі, Полтаві,

Ромодані, Жмеринці, Сумах, Бахмачі, Коростені, Куп'янську, Дебальцеві, Синельникові, Христинівці. Не вдалося вчасно відкрити контори в Знам'янці, Первомайську, Миколаєві, Бобринському, Лозовій, Проскуріві, Мелітополі, Волновасі, Кременчуці, Долгінцевому [7, 85].

Розвиток місцевої мережі суттєвою мірою залежав від кількості товарів, асортименту сільгоспмашин та інвентарю, але відкриття районних контор мало на меті й агітаційні завдання, тому часто «випереджало розвиток самої торгівлі на місцях», тобто їх відкривали й тоді, коли фактично вони ще не були забезпечені необхідною кількістю реманенту для організації торгівлі та постачання товарів селу.

Аналізуючи процес налагодження машинопостачання села, розвиток масштабів торгівлі, слід звернути увагу на фінансовий стан «Село-Техніки», оскільки її складне фінансове становище гальмувало нормальне постачання сільського господарства «мертвим інвентарем». Певною мірою давалося взяти й те, що на момент організації райконтор і відділень місцеві земоргани прагнули до найбільш прибуткових торговельних організацій, а тому здебільшого поспішно розпродавали ходовий товар. «Село-Техніці» передавали машини, що мали менший попит, або й узагалі непридатний інвентар та непотрібні запчастини [7, 86].

Безпосередніх збитків це не завдало, але зменшувало обігові кошти, збільшуючи ту їхню частину, яка була через кредитування пов'язана на кілька сезонів. Розширюючи під собою такий ненадійний комерційний фундамент, «Село-Техніка» не мала змоги, тобто обігових коштів, для того, щоб закупити у виробників у необхідній кількості такий інвентар, який не був товаром першого попиту, наприклад, плуг, борона, коса. Водночас його впровадження в сільське господарство було не лише бажаним, але й необхідним, оскільки мало максимальний економічний ефект (кукурудзяна молотарка, крушилка для кукурудзи, дешеві кінні пароочисники та кінні граблі). Необхідне було додаткове фінансування для організації постачання саме такої техніки. Обігові кошти «Село-Техніки» перебували в такому стані, що не давали змоги зробити необхідні закупівлі на закордонному ринку в потрібному якісному й кількісному співвідношеннях. Через це вона змушена була робити лише епізодичні перекупки техніки в торговельного відділу Наркомзовнішторгу [7, 86].

За таких умов «Село-Техніка» не могла належно справлятися з покладеним на неї завданням – забезпеченням селянства необхідним для ведення господарства реманентом. У 1921/22 р. селу вдалося поставити/надати реманенту лише на 700 тис. крб. [8, 45]. Це становище добре ілюструє повідомлення «Селянської правди» про роботу з машинопостачання на Луганщині. Так, «Село-Техніка» працювала тут украй погано. За весь 1923 р. продали лише 1 косарку, 1 лобогрійку, 2 плуги, 1 двигун. Водночас на її складах зберігалося до 20 вагонів різного сільськогосподарського знаряддя, незважаючи навіть на те, що Луганська округа мала таких пільгових покупців 96 сільських і 10 районних органів КНС, де перебувало до 4 тис. членів, господарства яких особливо потребували хоч мінімально необхідного виробничого оснащення [9].

Слід зазначити, що попри загальну обмеженість ресурсів держава все ж зуміла створити достатньо пільгові умови для колективних господарств, що, обробляючи не більше як 10 % земельної площі, за цими даними отримували понад 30 % машин, які надходили через «Село-Техніку».

Варто звернути увагу й на промовисті дані щодо продажу за основними групами інвентарю в процентних співвідношеннях груп до загальної суми проданого протягом 1922 – 1923 календарних років (таблиця 1 [6, 15]).

Таблиця 1

Характер та обсяги поповнення парку сільськогосподарських машин протягом 1922 – 1923 календарних років

Назви груп	1922		1923	
	Маш. крб.	%	Маш. крб.	%
I. Грунтообробні знаряддя	35112	17,3	180687	17,4
II. Сівалки	17550	8,7	39220	3,8
III. Збиральні машини	70530	20,0	391647	37,7
IV. Молотилки	87990	43,4	351660	33,8
V. Зерноочистки	9456	4,7	66800	6,5
V. Машини з оброблення кормів	12013	5,9	8240	0,8
Результати за основними групами	202651	100	1038254	100
Інші сільськогосподарські машини та запчастини	104423	51,6	304419	29,3
Усього	307074	–	1342673	–

До категорії «Інші сільськогосподарські машини та запчастини» належали двигуни, машини з перероблення сільськогосподарської продукції – просорюшки, маслوبيйне обладнання, молочний і городній інвентар. Якщо порівняти ці показники з довоєнним обсягом продажу, помітними стають характерні риси, традиційні властиві українському сільському господарству, які воно намагалося відновити, формуючи характер машинопостачання 1922 – 1923 рр. У цілому машинопостачання початку 1920-х рр., на відміну від довоєнного періоду, вирізнялося зниженням попиту на ґрунтооброблявальні знаряддя й сівалки, що вможливило кількісний ефект, і підвищенням попиту на збиральні машини та молотарки, які мали вже якісний ефект. У тих умовах це було логічно, оскільки селянство потребувало швидкої економічної віддачі. Однак учені-аграрники зауважували: «Саме на відновлення споживання ґрунтооброблявальних знарядь та сівалок повинна бути спрямована агрономічна пропаганда, а в планах на найближчі роки необхідно зважати на поступове повернення до довоєнної норми групових співвідношень інвентарю» [6, 16].

У цілому продаж «Село-Технікою» становив 70 % від усього спожитого протягом 1922 – 1923 рр. сільським господарством інвентарю України. Однак, як зазначено вище, обсяги його були дуже малі. Так, усе споживання 1923 р. дорівнювало 2,5 млн. крб., тобто було катастрофічно мале. Для порівняння:

довоєнне річне споживання інвентарю сільським господарством України наближалось до 40 млн. крб. [6, 15].

Прагнучи пришвидшити процес ліквідації безреманентних господарств, підвищити їхню економічну ефективність, а отже, зрештою розширити базу податкових надходжень, радянська влада вирішила зобов'язати всі торговельні установи й кооперативні організації знизити цінові надбавки та продавати знаряддя для оранки й сівби за цінами, які не перевищували б ціни 1913 р. [9]. Це рішення було закріплене постановою ВЦВК СРСР від 11 січня 1924 р., згідно з якою ціни на сільськогосподарські машини зменшувалися так, щоб вони не перевищували довоєнні [10]. Це мало такі результати: протягом 1924 р. при збільшенні виробництва сільгоспмашин за кількістю на 76 % і за вартістю на 47 % ціни на них порівняно з попереднім роком були знижені на 17 % [9].

Відбулися зміни й в організації машинно-торговельної справи. «Село-Техніку» замінив власне виробник – «Укртрестсільмаш». Водночас виробництво продукції сільськогосподарського машинобудування в Україні почало розвиватися швидкими темпами. У 1923/24 р. на підприємствах виробництва «Укртрестсільмашу» становило вже 12,5 млн. довоєнних крб., що дорівнювало 17 млн. черв. крб. І вже в подальшому з кожним роком воно зростало. У 1924/25 р. обсяги виробництва заводів Українського об'єднання сільськогосподарського машинобудування перевищили у фізичних одиницях довоєнний, досить інтенсивний, рівень на 27 % [11, 194]. Вартість усього обсягу виробництва «Укртрестсільмашу» уже в 1924/25 р. становила 25 млн. крб. [10].

Для підвищення якості продукції ця організація, що об'єднувала практично всі українські підприємства сільськогосподарського машинобудування, запровадила на всіх заводах спеціальну технічну прийомку, працівники якої пильно стежили за якістю виготовлених машин і знарядь. Крім того, «Укртрестсільмаш» зобов'язав всі заводи та трести, що торгували сільськогосподарськими машинами, замінювати як частини сільськогосподарських машин, так і цілі машини, якщо вони в першій же сезон робіт виявилися непридатними до роботи через провину заводу [12, 448]. Це позитивно позначилося на якості нових машин.

1. Качинский В. Молодая поросль фермерства в украинской степи / В. Качинский // *Хозяйство Украины*. – 1925. – № 6. – С. 98–106; Гуревич М. *Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины*. – Х. : ЦСУ, 1927. – 191 с.; Морозов А. Г. *Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу* / А. Г. Морозов. – Черкаси : НДІТЕХІМ, 1993. – 274 с.; Калініченко В. В. *Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження* / В. В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.
2. *Кооперована громада*. – 1929. – № 21–22. – С. 16–17.
3. *Сільський господар*. – 1924. – № 7. – С. 6–7.
4. Калініченко В. В. *Селянське господарство України в доколгоспний період (1921–1929 рр.)* / В. В. Калініченко. – Х. : Основа, 1991. – 129 с.
5. *Постанова ВУЦВК та РНК УСРР за 11 серпня 1926 р. «Про сільськогосподарський реманент, що його націоналізовано за постановою РНК УСРР за 6 квітня 1920 р. «Про облік та розподіл сільсько-господарських*

машин та знаряддя» // *Бюлетень народного комісаріату земельних справ*. – 1926. – Ч. 32. – С. 574.

6. Львов А. С. *Потребление сельско-хозяйственных машин и орудий на Украине в 1922–1923 гг.* / А. С. Львов // *Українська сільсько-господарська газета*. – 1924. – Ч. 8–9. – С. 14–16.
7. *В «Село-техніку»* // *Бюлетень народного комісаріату земледелія*. – 1922. – № 13–14. – С. 85–86.
8. Уман Ю. *Наші підсумки* / Ю. Уман // *Українське скотарство. Науково-практичний журнал*. – 1928. – № 1. – С. 3–7.
9. *Селянська правда*. – 1924. – 22 січня.
10. *Укртрестсільмаш – селу* // *Вісті ВУЦВК*. – 1924. – 26 листопада.
11. Савченко-Бельский А. А. *Пути коллективизации / А. А. Савченко-Бельский // Сам себе агроном*. – 1929. – № 34. – С. 1074–1076.
12. Морозов А. Г. *Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу* / А. Г. Морозов. – Черкаси : НДІТЕХІМ, 1993. – 274 с.
13. *Сельскохозяйственная хроника // Сам себе агроном*. – 1926. – № 14. – С. 447–448.

Т. В. Малиновська

ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО В КОЛОНІЯХ ІНОЗЕМЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Проаналізовано питання про цивільне судочинство як форму діяльності сільських й окружних правлінь у колоніях іноземців на території Російської імперії. Виборні адміністрації як органи судочинства мали розглядати дрібні цивільні справи. З усіх складних питань, що стосувалися сфери судочинства, колоністські старшини були зобов'язані звертатися по роз'яснення до опікунських установ.

Ключові слова: колонія, колоністи, судочинство, правосуддя, Російська імперія.

The article dwells upon legal proceedings as a form of activity of rural and district governments in foreign colonies on the territory of the Russian Empire. The elected administrations as organs of justice had to consider small civil cases. Among all complicated questions related to legal proceedings colonies' leaders had to take clarification in boards of guardians.

Key words: colony, colonist, justice, legal proceedings, the Russian Empire.

Нормативні документи про внутрішні розпорядки в колоніях іноземців на території Російської імперії закріплювали за колоністськими виборними адміністраціями – сільськими та окружними приказами – повноваження у сфері судочинства, тобто затвердженого законом порядку провадження в цивільних і кримінальних справах [1, 718–719]. Мета нашого дослідження – схарактеризувати сферу компетенції колоністських виборних правлінь як органів цивільного судочинства. Іноземними колоністами в Російській імперії називали представників утвореної з іммігрантів особливої станової спільноти, що існувала в 1763–1871 рр. Права та обов'язки осіб, які належали до цієї спільноти, регламентувала низка законів, норми яких систематизовані в Статуті про колонії іноземців (Т. 12, Ч. 2 Зводу законів Російської імперії).

Судова вертикаль у колоніях складалася з трьох рівнів. Нижчий рівень утворювали сільські прикази, що діяли в кожному окремому селищі (колонії). Окружні прикази (головні установи округів, що